

¹ Исследование Королевского раннепалеолитического местонахождения / В. Н. Гладимин, Ю. В. Кухарчук, В. И. Ситливый, Л. В. Солдатенко, В. И. Ткаченко. — АО 1978 г. М., 1979, с. 318.

² Гладимин В. Н. О времени возникновения позднего палеолита в Европе: Тез. — АИУ, 1978—1979 гг. Днепропетровск, 1980, с. 28.

³ Там же, с. 28.

⁴ Шовкопляс И. Г. Палеолитическая экспедиция в 1965—1966 гг. — АИУ 1965—1966 гг. Киев, 1967, с. 56—58.

⁵ Любин В. П. К методике изучения фрагментированных сколов и орудий в палеолите. — В кн.: Проблемы советской археологии. М., 1978, с. 29.

⁶ Платт Д. Метод строгих выводов. — ВФ, 1965, № 9, с. 75.

⁷ Анисюткин Н. К. Дополнение к методике обработки нижнепалеолитических комплексов. — АС, 1968, вып. 10, с. 5—8.

⁸ Bourgon M. Les industries moustériennes et pré-moustériennes du Périgord. — In: Archives de l'Institut de paléontologie Humaine. Paris, 1957.

Н. О. ГАВРИЛЮК

Скіфські імітації форм античного гончарного посуду

Вплив античної культури на варварські племена, характер відносин кочових племен Північного Причорномор'я з античним світом залишається однією з найважливіших проблем в історії Євразії раннього залізного віку. Взаємозв'язок двох світів — варварського і грецького — тою ж чи іншою мірою відбився на всіх категоріях археологічного матеріалу.

Знахідки ліпної кераміки на античних поселеннях і в містах свідчать про наявність у середовищі колоністів місцевого етнічного елемента¹. Спеціально проведені дослідження показали як автохтонність (починаючи з білозерського періоду пізньої бронзи) традицій виготовлення деяких видів кераміки², так і існування численних аналогій ліпній кераміці античних пам'яток серед посуду прикордонних, а саме степових племен Північного Причорномор'я³.

Появі в керамічному комплексі степової Скіфії форм, які наслідували античним, сприяло як знайомство скіфів з грецьким гончарним виробництвом, широке поширення його продукції — амфор, чорнолакових канфарів, кіліків, солонок, так і низький рівень виготовлення посуду у степовій Скіфії. Практично всі види кераміки якісно збагатились новими грецькими формами. Особливої інтенсивності цей процес досягнув у IV—III ст. до н. е. Недостача гончарного посуду на периферії компенсувалась виготовленням ліпного «грецького» посуду, який не завжди був предметом першої необхідності, іноді просто «модним».

Але до кардинальних змін у основному «скіфському» наборі ліпної кераміки проникнення «грецьких» форм не призвело. Тому про масовий характер наслідувань гончарних форм ліпними говорити не приходиться.

У матеріалах поховань IV—III ст. знахідки такого посуду поодинокі, а на поселеннях — 1—3% від загальної кількості ліпної кераміки (табл. 1). З поселень дослідили 670 посудин доброї збереженості.

Найбільш ранні ліпні посудини античного вигляду з'являються у Північному Причорномор'ї у V ст. до н. е. Серединою V ст. до н. е. датується поховання поблизу м. Дніпрорудного⁴, у якому трапились ліпна мисочка з ледве відігнутими вінцями і сплюсненим краєм, опуклими стінками, які плавно переходили у невисоку, розширену в основі ніжку. Поверхня мисочки чорного кольору, шерохвата. Висота її 6 см, діаметр вінець 10 см, ніжки 4,5 см (рис. 1,1).

Таблиця 1. Співвідношення різних груп ліпної кераміки (у %) у пам'ятках IV—III ст. до н. е.

Пункт	Скіфська	Фракійська	Імітації грецьких
Варварівка	83	17	—
Закисова Балка	82	15	3
Глибока Пристань	83,2	13,6	3,2
Кисляківка	88	10	2
Садіба Литвиненка	90	7	3
Ольвія	80	5—7	13*
Козирка II	82	6	12

* Дані К. К. Марченка.

Миска на ніжці, яка нагадує знахідку з Дніпрорудного, походить з святилища Ольвії⁵, інша, подібної форми, відома в матеріалах Єлизаветівського городища⁶. Ліпні миски описаного типу близькі за формою до чернолакових чаш на ніжках, одна з яких трапилась у тому ж похованні поблизу м. Дніпрорудного⁷. Цей тип античної кераміки досить широко представлений у пам'ятках половини V ст. до н. е. Північного Причорномор'я.

На поселенні Велика Чорноморка 2 періоду архаїки виявлено ліпний гутус з плоско зрізаним краєм, трохи загнутими до середини вінцями, що плавно переходять в опуклі стінки, які, не вигинаючись, поєднуються з плоским дном.

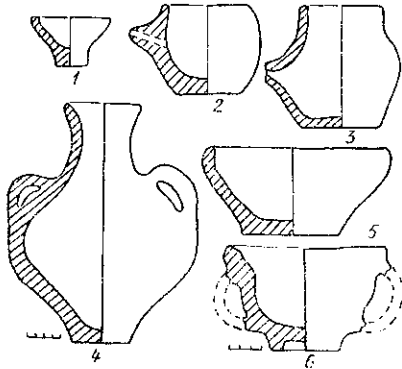

Рис. 1. Ліпні імітації гончарних форм з пам'яток V ст. до н. е. та з поховань IV—III ст. до н. е.: 1 — поховання поблизу м. Дніпрорудного; 2 — Велика Чорноморка; 3 — Кур, курган 13; 4 — група Частих курганів, курган 3; 5 — Любимівка, курган 23; 6 — Раденськ.

В одній з стінок на відстані 1 см від вінця розташований невеликий, 2 см довжиною, ріжок з отвором, розширений в основі і звужений у гирлі. Висота посудини 6 см, діаметр вінця 5 см, дна 4 см (рис. 1, 2).

У пам'ятках IV—III ст. до н. е. кількість ліпних імітацій античних гончарних форм збільшується. Вони трапляються переважно серед матеріалів поселень. Потреби грецьких колоністів у кухонному посуді майже повністю забезпечувались місцевою ліпною керамікою — кількість ліпних кухонних горщиків удвічі перевищує кількість гончарного кухонного посуду (таке явище простежене на матеріалах поселень Закисова Балка, Глибока Пристань, Кисляківка, Садиба Литвиненка — с. Станіслав, Козирка II). Але у складі ліпної кухонної кераміки зустрічаються каstrюлі, які імітують форми гончарних.

За класифікацією К. К. Марченка, тип IV ольвійської ліпної кераміки становлять каstrюлі з сплющеним або заокругленим дном⁸ (рис. 2, 1—5). У межах типу автор виділяє кілька варіантів. До варіанта «а» входять каstrюлі з відігнутими вінцями, подібні гончарним посудинам із шару IV ст. до н. е. Пантікапея (тип II). Гончарні посудини з кулеподібним тулубом (тип III) з тих же шарів є прототипом каstrюль варіанта «с»⁹. Дві ліпні посудини, які також можна віднести до типу каstrюль, виявлено на поселенні Козирка II. На одній з них — три анепіграфних клейма, які зображають жіноче обличчя анфас¹⁰.

Ліпні наслідування гончарним зразкам з'являються також серед столового посуду. Форми сіроглиняних гончарних мисок повторюють ліпні миски, виготовлені також з добре відмученої глини сірого кольору і представлені посудинами двох типів.

Кілька ліпних мисок у формі зрізаного конуса на кільцевому піддоні трапились на поселеннях Глибока Пристань та Кисляківка. Висота мисок від 4 до 8 см, діаметр вінця від 18 до 22 см, дна від 5 до 10 см (рис. 2, 6).

Ліпні миски у формі зрізаного конуса, але без кільцевого піддона, з однією або двома горизонтальними ручками також представлені у матеріалах нижньообузьких поселень. Їх ручки мають вигляд овальних вушок з вертикальними отворами, прикріпленими до вінця, або овального у розрізі жгута, прикріпленого до вінця на зразок ручок кіліків. Вони порівняно до мисок першого типу менших розмірів: діаметр вінця від 10 до 15 см, дна від 6 до 12 см, висота від 5 до 7 см.

На поселенні Глибока Пристань виявлено дещо ліпного рибного блюда на ніжці із заглибленням у центрі, яке відділене від стінок високим бортиком. Діаметр заглиблення 6 см, дна 9 см (рис. 2, 8).

Описана посудина нагадує чорнолакове блюдо із матеріалів Горгі-пії¹¹ та інших античних пам'яток Північного Причорномор'я¹².

Тип XVIII ліпної кераміки Ольвії, за класифікацією К. К. Марченка, — маленькі чаші-солонки з вертикально поставленими стінками і трьома ручками-наліпами, які підвищуються над вінцями (рис. 2, 10). Такі посудини мають аналогії серед античної чорнолакової кераміки.

Серед матеріалів поселень IV—III ст. до н. е. виявлено цілу серію ліпних імітацій світильників різних типів. Поширені однорожкові закриті світильники, які К. К. Марченком віднесені до XVII типу

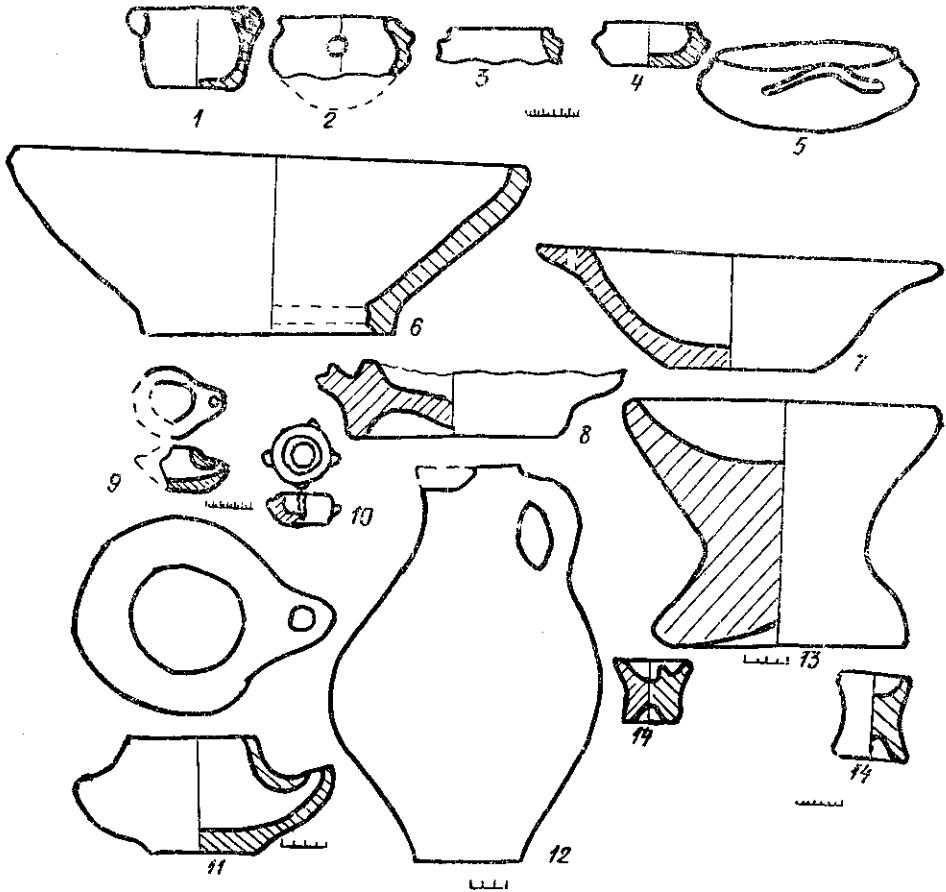

Рис. 2. Ліпні імітації гончарного посуду з матеріалів поселень:

1—4 — Ольвія; 5 — Єлизаветівське городище; 6, 13 — Кисляківка; 7, 8, 11 — Глибока Пристань; 9, 10, 12, 14, 15 — Ольвія.

ліпної кераміки Ольвії, траплялись на Єлизаветівському та Кам'янському городищах та поселеннях Глибока Пристань і Кисляківка (рис. 2, 9, 10)¹³.

Гончарні світильники з одним рожком, форми яких повторюють описані вище посудини, виявлені у шарах IV—III ст. до н. е. Пантікапею¹⁴. Архаїчні світильники такого типу, які були вивезені з Іонії, траплялись у Мірмекії і Тірітаці¹⁵. Червоноглиняні однорожкові світильники виявлені у похованнях першої половини VI—V ст. до н. е. Ольвійського некрополя¹⁶.

Чаші на ніжках з поселень IV—III ст. до н. е. також використовувались як світильники. Це глибокі півсферичні посудини на рюмкоподібних ніжках (рис. 2, 14, 15). Висота їх від 5 до 10 см, діаметр вінця від 6 до 12 см, ніжок від 4 до 7 см. Особливу різновидність становлять чаші з перегородкою, за рахунок якої утворюється невелике відділення для масла. Крім Ольвії (рис. 2, 13) така посудина трапилась у похованні № 1 кургану 2 поблизу Акташського озера в Криму¹⁷.

Серед столової гончарної кераміки, яка ввозилась до степової Скіфії, переважають посудини для пиття: канфари, кіліки, чаші типу блюдець¹⁸. Тому не випадково, що в IV—III ст. до н. е. у інвентарі скіфських поховань з'являються наслідування цим типам кераміки.

Ліпний канфар, знайдений біля ст. Раденськ Голопристанського р-ну Херсонської обл., має лійчасте горло з відігнутими вінцями та загостреним краєм і горизонтальним ребром на внутрішній поверхні, невеликий тулуб, випуклий в середній частині, і невисоку ребристу ніжку. На зовнішній поверхні сліди ручок, які, очевидно, не підіймались вище вінець. Висота посудини 6,5 см, діаметр вінець 10 см, ніжки 5 см (рис. 1, 6). Подібний ліпний канфар з канельованим корпусом знайдено на Басівському городищі¹⁹.

Широко поширені у матеріалах степових поховань миски з загнутими вінцями²⁰, які нагадують чорнолакові посудини типу блюдець (рис. 1, 5). Можливо, цей тип скіфської ліпної кераміки виник під впливом античних гончарних форм.

У дитячих похованнях курганів № 13 поблизу с. Кут²¹ (рис. 1, 3), № 30 поблизу с. Відрадне²² і поховання № 3 кургану № 1 групи Лисячої Могили біля м. Орджонікідзе на Дніпропетровщині²³ знайдені ліпні соски, які нагадують античні гутуси. У них відігнуті вінця, невисока дугоподібна у розрізі шийка, випуклі стінки з найбільшим розширенням у середній частині, плоске дещо. У стінці посудини з однієї сторони невеликий отвір з лійчастим горлом розміром 3 см у діаметрі. Висота посудини від 10 до 11 см, діаметр вінець від 7 до 8 см, тулуба від 10 до 11 см, дещо від 6 до 7 см.

Ліпні соски за формою наближаються до сіроглиняних гутусів місцевого виробництва (тип I) з матеріалів Ольвійського некрополя, які датуються першою половиною — серединою V ст. до н. е.²⁴ У ліпному варіанті вони втрачають піддон і ручку, але набувають високе горло.

У матеріалах поселень і поховань існує серія великих ліпних посудин, які повторюють форми амфор і глечиків.

Фрагмент горла і піддон, які нагадують денця амфор типу Солоха, трапились у шарі IV—III ст. до н. е. Кам'яньського городища²⁵. Ліпна амфора з відігнутими вінцями і заокругленим краєм, високою шийкою, яка плавню переходить у сильно роздутий у середній частині тулуб, виявлена у кургані № 3 групи Частих курганів²⁶ (рис. 1, 4). Фрагмент горла ліпної амфори походить з культового комплексу курганів № 5 і 7 поблизу с. Кременівка Володарського р-ну Донецької обл.²⁷ Характер обробки зовнішньої поверхні, склад глини (груба з домішками дресви і шамоту) описаних вище посудин не відрізняються від складу глини і обробки поверхні скіфської кераміки. Крім степових районів ліпні амфори відомі і у лісостепових пам'ятках. Одна така посудина знайдена на території Корчоватівського могильника²⁸.

Ліпний глечик з матеріалів Ольвії²⁹ має плоско зрізані вінця, високу, як у амфор, шийку, що плавню переходить у корпус з найбільшим розширенням у середній частині, дно плоске. Посудина з подовженим тулубом — високо його перевищує найбільший діаметр. Петлеподібна ручка одним кінцем кріпилась до вінць, іншим до плічок. Висота його 33 см, діаметр вінець 7,5 см, тулуба — 21 см, дна 8 см (рис. 2, 12). Посудина з Ольвії найближча за формою до гончарних боспорських глечиків кінця IV—III ст. до н. е.³⁰

Як видно з проведеного аналізу, ліпні наслідування античної кераміці спочатку з'являються, а потім широко поширюються на пам'ятках Нижнього Побужжя. Очевидно, Ольвійська периферія була зоною найбільш інтенсивних контактів степових скіфських племен з греками-колоністами.

Асортимент ліпних посудин-імітацій з поселень відрізняється від набору кераміки з поховань. В останніх переважає столова кераміка, переважно гончарна.

Збільшення кількості ліпних імітацій античних форм у матеріалах поселень IV—III ст. до н. е., поява їх серед інвентаря скифських степових поховань свідчать про поглиблення процесу еллінізації скифського суспільства у IV—III ст. до н. е.

Н. А. ГАВРИЛЮК

Скифские имитации форм античной гончарной посуды

Резюме

В статье рассматривается группа лепных сосудов из материалов поселений и погребений IV—III вв. до н. э., которые повторяют некоторые формы античной гончарной керамики. Проведены сопоставления с греческой керамикой из материалов античных памятников Северного Причерноморья. Сделаны выводы о возникновении и широком распространении лепных имитаций гончарной посуды в памятниках Нижнего Побужья, об отличии набора керамики из материалов поселений и посуды из погребений.

¹ *Кругликова И. Т.* К вопросу о негреческом населении Фанагории. — ВДИ, 1950, № 1, с. 101—102; *Кругликова И. Т.* Фанагорийская местная керамика из грубой глины. — МИА, 1951, № 19, с. 87—107; *Кастанаян Е. Г.* Лепная керамика Мирмекия и Тиритаки. — МИА, 1952, № 25, с. 249—289; *Марченко К. К.* Классификация лепной керамики Ольвии второй половины IV — первой половины I в. до н. э. — КСИА АН СССР, 1975, вып. 143, с. 70—77.

² *Гаврилюк Н. А.* Сложение скифского керамического комплекса. — В кн.: Проблемы скифо-сибирского культурно-исторического единства: Тез. Кемерово, 1979, с. 65.

³ *Гаврилюк Н. О.* Липна керамика скифських поховань IV—III ст. до н. е. — Археологія, 1980, № 34, с. 17—30.

⁴ *Мурзин В. Ю.* Два раннескифских комплекса из Запорожской области. — В кн.: Новые исследования археологических памятников на Украине. Киев, 1977, с. 66.

⁵ *Козуб Ю. И.* Древнейшее святилище в Ольвии. — В кн.: Ольвия, Киев, 1975, с. 154, рис. 15, 7.

⁶ *Марченко К. К.* Лепная керамика V—III вв. до н. э. городища у ст. Елизаветовской на Нижнем Дону. — СА, 1972, № 1, рис. 2, 13.

⁷ *Мурзин В. Ю.* Два раннескифских комплекса..., с. 61, рис. 4, 1.

⁸ *Марченко К. К.* Классификация лепной керамики..., с. 70—77.

⁹ *Кругликова И. Т.* Ремесленное производство простой керамики Пантикапея. — МИА, 1957, № 56, с. 107, рис. 1, 3—5; с. 109, рис. 1, 7.

¹⁰ *Рубан В. В.* О датировке поселения Козырка II. — В кн.: Памятники древних культур Северного Причерноморья. Киев, 1979, с. 65, рис. 4, 3, 5.

¹¹ *Алексеева Е. М.* Раскопки эллинистического дома в Гориппии. — КСИА АН СССР, 1975, вып. 143, с. 37, рис. 4, 2.

¹² *Дашевская О. Д.* Разведки в Северо-Западном Крыму в 1961—1963 гг. — КСИА АН СССР, 1965, вып. 103, с. 149, рис. 53, 9.

¹³ *Онайко Н. А.* Античный импорт в Приднепровье и Побужье в IV—II вв. до н. э. — САИ, 1966, вып. Д1-27, с. 85.

¹⁴ *Кругликова И. Т.* Ремесленное производство..., с. 133, рис. 29.

¹⁵ *Вальдгауэр О. Ф.* Античные глиняные светильники. — Спб., 1914, табл. 7, 1, 9, 10.

¹⁶ *Козуб Ю. И.* Некрополь Ольвии V—IV ст. до н. э. — К., 1974, с. 108.

¹⁷ Отчет о работах Акташской экспедиции Института археологии АН УССР / *С. С. Бессонова, Е. П. Бунятян, Н. А. Гаврилюк.* — НА ИА АН УССР, 1980/27, с. 67.

¹⁸ *Онайко Н. А.* Указ. соч., с. 76.

¹⁹ Там же, с. 85, рис. 19.

²⁰ *Гаврилюк Н. О.* Липна керамика..., с. 27, рис. 2, 15, 16.

²¹ *Березовець Д. Т.* Розкопки курганного могильника епохи бронзи та скифського часу в с. Кут. — АП УССР, 1960, т. 9, с. 61.

²² *Шапошнікова О. Г.* Отчет Ингульской экспедиции за 1973 г. — НА ИА АН УССР, 1973/8, с. 27.

²³ *Мозолевський Б. Н.* Скифские курганы в окрестностях г. Орджоникидзе на Днепропетровщине (раскопки 1972—1975 гг.). — В кн.: Скифия и Кавказ. К., 1980, с. 123, рис. 55, 6.

²⁴ *Козуб Ю. И.* Вказ. праця..., с. 58.

²⁵ *Граков Б. Н.* Каменское городище на Днепре. — МИА, 1954, № 36, с. 74.

²⁶ *Городцов В. А.* Раскопки «Частых курганов» близ Воронежа в 1927 г. — СА, 1947, т. 9, с. 19, рис. 9.

²⁷ *Раскопки курганов в Северо-Восточном Приазовье / С. Н. Братченко, Я. П. Гершкович, Л. Ф. Константинову и др.* — АО 1978 г. М., 1980, с. 309.

²⁸ *Самойловський І. М.* Корчоватський могильник. — Археологія, 1947, т. 1, с. 108, рис. 8.

²⁹ *Книпович Т. Н.* Керамика местного производства из раскопа «И». — В кн.: Ольвия. К., 1940, т. 1, с. 134, табл. 27, 3.

³⁰ *Кругликова И. Т.* Указ. соч., рис. 6, 8.